

Depositoriumát: ugyan ez tehát most fő célja Levelemnek, hogy meg tudhassam azt, ha az Kassaiaknak tett Igéretemhez 's ajánlásomhoz bizhatom-e? Ezek mellett álhatatossan maradok

A Mlgos Urnak

Pesten die 26^a 9^{br}791

igaz kőteles Szolgája
Gr. Id. Ráday Gedeon

P. S. Ha nem vette volna még a' Mélgos Ur a' Kassaiaktól az fellyebb említett új tudossitást a' Museum iránt, én azt T. Benkő Ferentz Uramnak levelemhez accludaltam; s' úgy reményelem hogy vagy Kassán, vagy Szebenben kapható lesz, mert ezek Depositorium helyei a Museumra nézve. Ha pedig az Urnak ottanis kapni alkalmatosságot nem volna, talám talállok még itt Pesten egy exemplart, mellyet meg küldhessek.

Közli: ENYEDI SÁNDOR

HAZATÉRT LEVELEK . . .

A huszadik század első felének nagy magyar tudósai között kiemelkedő hely illeti meg Révész Gézát,¹ a kísérleti lélektan világhírű képviselőjét. Révész a millennium évében érettségizett a Markó utcai gimnáziumban, majd jogot végzett, de azonnal átpártolt a pszichológiához és Göttingában folytatta ilyen irányú tanulmányait. 1908-ban nevezték ki a budapesti egyetem magántanárává, tíz évvel később már rendkívüli, majd a Tanácsköztársaság alatt nyilvános rendes tanárrá. Az ő nevéhez fűződik az első hazai egyetemi kísérleti lélektani tanszék és intézet felállítása.

Amikor a Horthy-kormány mindkettő működését beszüntette, Révész önként választotta az emigrációt. Előbb Németországba ment, majd 1921-ben végleg Hollandiában telepedett le. Itt rövidesen meg-

¹ Révész Géza 1878-ban született Siófokon és 1955-ben halt meg Amszterdamban. Életrajzi adatait és főbb munkáit lásd az *Életrajzi Lexikon* II. Bp. 1969. 512–513.

bízzák egy kísérleti lélektani intézet megszervezésével, amelyet azután több mint három évtizeden át ő vezetett. Az általa kezdeményezett kutatások felölelték a tér- és tapintásérzékelés lélektanát, a zene- és művészetpszichológiát, a pszichikai optikát, az állatpszichológiát és a kísérleti lélektan több más területét. 1931 és 1950 között az amszterdami egyetem professzora volt, pszichológus generációk egész sora nőtt fel az ő vezetése alatt. Tanítványai között ott találjuk a pszichológiai tudományok jó néhány világszerte jól ismert alakját, egyetemi tanárokat, kutatókat.

E helyütt nem lehet feladatunk behatóan értékelni Révész páratlanul gazdag tudományos és pedagógiai munkásságát, amely bár Magyarországtól távol bontakozott ki, de továbbra is sok szálon kötődött a magyar pszichológia haladó szellemű képviselőihez, a hazai kultúrához, művészethez.

A Magyar Tudományos Akadémia 1947-ben megválasztotta külső tagjává és nem sokkal ezután a budapesti egyetem is meghívta őt az akkor már majd 30 éve betöltetlenül álló pszichológiai tanszék élére. Révész örömmel fogadta a meghívást, ami kitűnik az akkori válaszából is. „Akik engem ismernek – írta – igen jól tudják, hogy én soha nem szüntem meg hazám sorsa iránt érdeklődni, barátaimmal és volt tanítványaikkal² az összeköttetést fenntartani, és az utóbbi évek fejlődését elősegíteni.” Hogy végül is Révész hazatérésére akkor miért nem került sor, az ma már elhanyagolható kérdés. Ami viszont lényeges, Révész a pszichológia minden területén kiemelkedőt alkotott, egyidejűleg öregbítette szűkebb pátriája, Magyarország és a neki otthont nyújtó Hollandia hírnevét. Nyelvében, kultúrájában és személyes kapcsolataiban élete végéig megőrizte magyarságát.

A századelő tízes és húszas éveiben Révész kollegiális, sőt néhány esetben baráti viszonyba került a magyar szellemi élet több neves képviselőjével, így többek között Lukács Györggyel, Balázs Bélával, Fogarasi Bélával, Mannheim Károllyal (akinek feleségét még tanítványként ismerte meg), Fülep Lajossal, Szilasi Vilmostal, Zalai Bélával és természetesen a szakma képviselőivel, Ranschburg Pállal, Ferenczy Sándorral és másokkal. Felesége, Alexander Magda révén – aki később ismert művészettörténész lett Hollandiában – rokoni kapcsolatba került

² Tanítványai között ott találjuk a 90. évét nemrég betöltő Hermann Imrét és Kardos Lajost, mindketten a pszichológiai tudományok kiemelkedő reprezentánsai, akik meleg szavakkal méltatják egykori mestereiket és tanáraikat. Lásd erről: Nemes Livia: *A 90 éves Hermann Imre*. Magyar Pszichológiai Szemle 1979. 6. 626–627.; és Kardos Lajos: *Révész Géza*. Magyar Tudomány 1956. 4–6. sz.

a magyar filozófiai élet „nagy öregjével”, Alexander Bernáttal. Idővel azután éppen a hozzá fűződő viszony miatt távolodott el tőle az irodalomelméleti, filozófiai és más kérdésekben Alexanderrel szembe-kerülő Lukács György. Révész a köztük levő távolság ellenére is igyekezett megnyerni Lukácsot néhány közös, a hazai tudományos közélet megújítását célzó akcióra. Hogy mekkora sikerrel, az kitűnik az itt közölt levelezésükből.

Révész a tízes évek vége felé ismerkedik meg – az Alexander-család tagjai révén – személyesen Bartók Bélával. Ismeretségük idővel kölcsönös érdeklődéssé és vonzalommá alakul át. Kettejük kontaktusa, amelynek alapját – minden bizonnyal – Bartók rendkívüli zenei kvalitása és Révész akkor már széles körben visszhangot keltő zenepszichológiai kutatása képezte,³ a két világháború közötti években is fennmaradt, sőt éppen ebben a periódusban vált az addiginál is meghittebbé. Bartók 1923 és 1939 között több mint féltucatszor járt Hollandiában, ottani fellépéseinek száma természetesen ennél jóval több. Szinte minden alkalommal élvezte a Révész–Alexander-házaspár szívélyes vendégszeretetét.⁴ A fennmaradt Bartók-levelekből ma már eléggé jól nyomon követhető a Bartók–Révész-találkozások menetrendje.⁵

³Révész nagyszámú zenepszichológiai munkái közül itt csak néhányat említhetünk meg. Mindenekelőtt a *The Psychologie of a Musical Prodigy* (Egy zenei tehetség pszichológiája). London 1925., ami első ízben németül jelent meg. Lásd: *Erwin Nylregyházi. Analyse eines musikalische hervorragenden Kindes*. (Egy zeneileg kimagasló tehetségű gyermek analízise.) Leipzig 1916., valamint az *Einführung in die Musikpsychologie* (Bevezetés a zenepszichológiába). Bern 1946. Ez utóbbit Révész Bartók Béla emlékének ajánlotta, több helyütt is foglalkozik benne Bartók rendkívüli zenei kvalitásaival, zsenijének originális voltával.

⁴Judith M. Laqueur-Révész (Révész Géza külföldön élő lánya) – aki az itt közzétett leveleket e sorok írójának kutatás és publikálás céljából rendelkezésére bocsátotta – az egyik levelében ismételtlen kitér az Alexander-család Bartókhoz fűződő viszonyára. A Bartókkal való ismeretség és kapcsolat régi keletű volt, a legidősebb Alexander-lány, Erzsébet révén „öröklődött”. Alexander Erzsébet fiatal korában énekelni tanult és a századforduló utáni években mint alt-énekesnő lépett fel idehaza és külföldön, nem egy alkalommal Bartókkal egy műsorban. (Lásd erről: Demény János: *Bartók Béla tanulóévei és romantikus korszaka*. In: *Zenatudományi Tanulmányok*. II. Erkel Ferenc és Bartók Béla emlékére. Szerk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes. Bp. 1954. 437–438.) Révész Géza és felesége, Alexander Magda mint a család ifjúkori barátját és mint rendkívüli tehetséget nagyra becsülték Bartókot, és amikor Hollandiában hangversenyezett, mindent megtettek annak

Révész a Tanácsköztársaság bukása után felhasználva az önként választott emigrációt, már 1919 őszén azon fáradozik, hogy elősegítse Bartók népzenei tanulmányainak közlését német zenei folyóiratokban. Édesanyjának így ír erről Bartók: „Németországba egy kivándorló egyetemi tanár⁶ magával vitte összes népzenét tárgyaló dolgozataimat (magyar, román és arab népzénéről szólnak) német fordításban és ott próbál érdekemben beszélni.”⁷ Még ugyanebben a Bartók-levéiben szó esik egy kivándorlási tervről is. Megírja édesanyjának, hogy már három országban⁸ érdeklődött a boldogulási lehetőségek iránt, s hogy nagy

érdekében, hogy nyugodt körülmények között készülhessen náluk a fellépéseire. (Bartók nem egy meghívását ők kezdeményezték.) Ott-honukban rendelkezésére bocsátották Steinway zongorájukat. Hosszas eszmecserét folytatott vele zenéről, zenepszichológiáról, művészetről, az itthoni életéről. Amikor Révészék a harmincas évek közepén hazalátogattak, viszonzásul Bartók látta őket vendégül budai lakásán. Ez a találkozás ugyancsak mély nyomot hagyott a Révész-család tagjaiban. (Részlet Judith M. Laqueur-Révész 1980. október 9-i leveléből.)

⁵ Lásd erről: *Bartók Béla levelei*. (Szerk.: Demény János.) Bp. 1976., ahol a szerkesztő nyomról nyomra haladva közli az egészen bizonyos és a valószínűsíthető Bartók–Révész találkozások dátumait. Valamint lásd még ehhez Judith M. Laqueur-Révész 1979. szeptember 6-i szóbeli közlését.

⁶ A „kivándorló egyetemi tanár” – Révész Géza.

⁷ Bartók Béla levele özv. Bartók Bélánénak Pozsonyba 1919. október 23. Vö. *Bartók Béla levelei*. I. m. 254. Révész nem egészen két hónappal később, 1919. december 14-i levelében már a bizonyosnak ígérkező eredményről számol be. Közli Bartókkal, hogy „két kisebb dolgozatát a Zeitschrift f. Musikwissenschaft, . . . a nagyobb dolgozatát pedig az Archiv f. Musikwissenschaft fogja remélhetőleg hozni.” Lásd erről bővebben: Documenta Bartókiana. H. 3. (Hrsg. von D. Dille) Bartók Archiv, Bp. 1968. 106–108. A két kisebb tanulmány egyike a *Der Musikdialekt der Rumänen von Hunyad* (A hunyadi román népzenedialektusa) miatt, amely az említett folyóiratban jelent meg (1920. 350–360.), durva támadások érték idehaza Bartókot, „kútmérgezéssel” vádolták, s a tanulmány közlési időpontját (1920. tavaszáról van szó) „súlyos bűnnek” tekintették. A támadó-gyalázkodó cikket Sereghy Elemér zeneíró, kritikus, a Zeneművészeti Főiskola akkori könyvtárosa tette közzé a Nemzeti Újság 1920. május 19-i számában. Lásd erről: Ujfalussy József: *Bartók breviárium. Levelek-írások-dokumentumok*. Bp. 1972. 249–250., valamint lásd még ehhez Bartók Révészhez írt 1920. augusztus 22-i levelét. *Bartók Béla levelei*. I. m. 260.

⁸ Az egyik Németország lett volna, ahol Bartók számára – Révész szerint – kedvező körülmények kínálkoztak akkor. „Önök itt biztosítanák megélhetését . . . A helyzet itt művészekre nézve kedvező és

reményeket fűz Révész terveihez. De végül – mint ismeretes – megfelelő fedezet hiányában Bartók elejtette ezt a tervet.

A Révész-hagyatékban eddig őrzött Bartók-levelek szövegei már évek óta olvashatók⁹ Demény János kutatásai, illetve a levelek gépirat-másolatait hazajuttató Alexander Magda jóvoltából, kivéve azt az egyetlen képeslapot, ami az eddig megjelent 1976-os kiadású legteljesebb Bartók-levelezés kötetben sem szerepel még. Igaz, ennek a Pozsonyból Révészhez Németországba küldött 1920. április 18-i keltezésű képeslapnak a szövege csupán néhány sor, de dokumentum értéke mégis igen jelentős, mivel két fontos eseményt hitelesít. Bartók beszámol Révésznek arról, hogy 1920. április 16-án hangversenyt adott Pozsonyban, majd itt hozza ismét szóba a Révész által publikálás céljából magával vitt népzenei tárgyú dolgozatait, amelyek közül az addig még nyomtatásban meg nem jelent és egyelőre még sehol el nem helyezett *Máramarosi román népzene* című cikkét visszavárólag említi meg.

A most hazatért eredeti levelek néhány érdekes darabja – mint erre már utaltunk – Lukács Györgytől származik.¹⁰ Rajtuk keresztül bepillantást nyerünk Révész azon próbálkozásába, hogy a tízes évek elején együttműködést keres Lukáccsal és a köréje tömörülőkkal. Révész egy filozófiai társaság és egy nivós szellemi orgánium kiadására akar szövetkezni. Kezdetben próbálkozása visszhangra talál, de azután Lukács – valamilyen oknál fogva – tapintatosan visszakozik. A viszonylag gyors elhidegülés valódi (vagy vélt) okát Lukács maga tárja fel az egyik Révészhez írott válaszlevelében.

főleg modern zenészekre. Kiadót pedig kaphat biztosan s pedig olyant, aki mindenesetre annyi évi subventiót ad Önnek, miből családjával együtt megélhet és dolgainak élhet.” – írta Révész 1919 végén Bartóknak. (Lásd erről a már említett 1919. december 14-i keltezésű Révész-levelet.) De úgy látszik, hogy a kilátások mégsem voltak annyira biztatóak, mint ahogyan kezdetben Révész megítélte. Kitűnik ez a néhány héttel későbből datált Lengyel Menyhérthez küldött Bartók levélből is. „Révész leveléből úgy látom – írta akkor Bartók –, hogy ilyen irányú terveim megvalósítására kevés a kilátásom Németországban.” Lásd *Bartók Béla levelei* I. m. 257. old.

⁹ A levelek eredeti példányai most tértek haza végleg Judith M. Laqueur-Révész jóvoltából, hogy elfoglalják méltó helyüket a megfelelő archívumokban.

¹⁰ A három Lukács-levél 1913-ból, 1915-ből és 1918-ból datált. Közülük csak az egyiknek sikerült a párjára bukkanni. Ezt, valamint egy korai Lukácshoz írt Révész-levelet az MTA Lukács Archívum és Könyvtár jóvoltából tesszük itt közzé, hogy ezzel is teljesebbé tegyük a kettőjük viszonyára vonatkozó információt.

Előkerült a Révész-hagyatékából két Balázs Bélától származó levél is. Mondanivalójuk alapján jól azonosítható keletkezésük ideje. Az egyikben Balázs gratulál Révésznek a rendkívüli egyetemi tanári kinevezése alkalmából, a másikban pedig dramaturgiai előadásainak egy új szempont alapján való felépítéséről számol be, amelynek megítélésében számít Révész tudományos igényű kritikájára.

És végül hadd szóljunk még a hagyaték két ritka becsű darabjáról. Az egyik^{10/a} egy Révész Gézának 1908 májusában Firenzéből küldött képeslap, „szövegét” az aláírók személye és autogramja teszi kuriózzummá. A másik tulajdonképpen egy „szokványos” postai levelezőlap, amit az orosz hadifogságban fiatalon elpusztult Zalai Béla küldött utolsó(!) stációjáról Révészné, Alexander Magdának. Zalai – mint ismeretes – Babits, Kosztolányi és Juhász Gyula filozófus barátja volt, Lukács György szerint „az 1918. előtti időben . . . az egyetlen magyar eredeti gondolkodó”. Zalai 1915-ben, 33 éves korában halt meg flekk-tífuszban az omszki hadifogolytáborban.¹¹

A leveleket csekély rövidítésekkel közöljük. Csupán a mondanivaló szempontjából nélkülözhető, magánjellegű részeket hagytuk el. Az eredeti helyesírást mindenütt megtartottuk.

^{10/a} Lásd erről a 28., 28.a, 28.b, és 28.c számú jegyzeteket.

¹¹ Az első világháború kitörésekor a Debrecenbe bevonuló Zalai Bélától utoljára 1914. késő nyarán kapott családja életjelt, ezt követően már csak hivatalos értesítés érkezett az omszki hadifogolytáborból az 1915 tavaszán bekövetkezett haláláról. Zalai Zoltánnak, Zalai Béla fiának 1980. november 9-i szóbeli közlése.

Bartók Béla képeslapja Révész Gézához

Herrn

Bratislava, 1920. IV. 18.^{1 2}

Prof. Géza Révész

Kleinglienicke bei Potsdam^{1 3}

Wansisch

Bei Otto Lipmann

Kedves Barátom

Pozsonyban hangversenyeztem volt 16.-án, 20.-n valószínűleg hazaérkezem. Jó volna a Máramarosi román zenei cikket, ha valamikor lehetséges, hozzáam visszajuttatni, mert a „Musical Quarterly” számára^{1 4} alighanem hasonló tárgyú cikket kell írnom, amelyhez egyet-mást ebből felhasználhatnék. A dolog nem sürgős, 1–2 hónapig még várhatok.

Sokszor üdvözlí

Bartók

^{1 2} Bartóknak ezt a képeslapját – mint említettük – az 1976-os legteljesebb kiadású levelezés kötet sem említi. Lásd: *Bartók Béla levelei*. Szerk. Demény János. I. m. ahol az első Révészhez írt Bartók levél dátuma: 1920. aug. 22. Elképzelhető, hogy idővel még felbukkannak 1919 decembere és 1920 augusztusa között Révészhez intézett egyéb Bartók levelek is.

^{1 3} A Bartóktól származó eredeti címzés (München, Pension Garteinheim) tintával át van húzva és föléje – egy másvalakitől származó kézírással – az itt jelzett cím van feltüntetve. Révész Németországban nem rendelkezett állandó lakhellyel. Bartók a korábban megadott – Révész 1914. december 14-i levelén feltüntetett címre küldte képeslapját.

^{1 4} Valamivel korábban így ír erről Bartók Busitia Jánosnak Belényesre: „Valószínűleg írni fogok egy hosszabb tanulmányt a 'Musical Quarterly'-be (az Egyesült Államok legtekintélyesebb zenei folyóirata) a román népzeneéről, számos kótapéldával. (Németül írom, az amerikaiak majd lefordítják).” Lásd *Bartók Béla levelei*. I. m. 259.

Révész Géza levele Lukács Györgyhez

(A levélpapír külső borítóján:)

Révész Géza

Hegedüs S. u. 15.

Nagyságos

Dr. Lukács György úrnak

Bpest, VI.

Nagy János u. 15.

Budapest, 20/X. 1909.

Kedves Kollega Úr!

Igen szépen köszönöm szíves küldeményét. Ha jól tudom, akkor ez a különlenyomat munkájának csak egy kis részét képezi.¹⁵ Ezt a részt elolvastam s nagyon tetszett. Nem veszi rossz néven tehát, hogyha kérem, ha megjelenne a többi rész, azt is elküldené nekem. Ha lesz időközben valami, ami Doktor Urat érdekelné, s amit épen én *írtam* (s ez ritka eset), akkor bátor leszek Önnek azt elküldeni. De egy kis türelemmel ugye fog még várni.

Örökre tisztelettel
igaz híve
Dr. Révész

¹⁵ Révész – valószínűleg – az Adyról szóló *Új magyar líra* című Lukács-tanulmányra utal, ami a Huszadik Században jelent meg 1919 októberében. Lásd Lukács György: *Ifjúkori művek* (1902–1918). Bp. 1977. 247–264.

Révész Géza levele Lukács Györgyhez

(A borítékon)

Dr. Révész Géza

Budapest, I. Attila krt. 2.

Herrn

Dr. Georg Lukács

Heidelberg

Keppler Str. 32.

Igen Tisztelt Doktor Úr!

Szándékom van itthon egy filozófiai társaságot alakítani^{1 6} mely hivatva lenne azokat a fiatal embereket, akik komolyan a filozófia valamelyik ágával foglalkoznak összehozni. Többször felkértek engem már erre, de csak most tartom ezt alkalmasnak. Felfogásom az, hogy csak olyan emberek jöjjenek be, kik komolyan foglalkoznak filozófiával v. pszichológiával s kik erről publikáció révén tanúsítanak is. Ily módon nem jönnének be olyanok, kik csak kedvtelésből olvasgatnak v. irogatnak v. kik a komoly munkát csak megakasztják. Én eddigelé a következőkre gondoltam: Zalai, Szilasi, Fogarasi, Enyvári, Ritóók, Szemere, Fülep, Ön és én. Lehet, hogy még ezeken kívül ajánlkoznak egyesek. Pártolónak pedig mindenki felvehető, ki fizet. A Tságot Önnel életbeléptetnénk és egyúttal gondoskodnánk, hogy mily módon lehetne egy organumot csinálni, mire nagy szükség van. Én máris érintkezésbe léptem egy kis nyomdával és nagyon olcsó áron tudnánk ca 20 íves lapot kiadni! Különben egy nyomda, melynek vezetősége egy-két barátom kezében van igen elfogadható árat csinált. Arra is gondoltam, hogy lehetne esetleg évenként egy ca 12 íves német közleményt is kiadni. Erre találtam ugyancsak vállalkozót egyik legelőkelőbb lipcsei kiadó személyében, kivel barátságban állok és ki ezt elég jutányosan akarja megcsinálni. De mindezekről csak akkor lehet szó, ha a tagság megalakul és

^{1 6} Révész – feltehetően – egy zárt körű tömörülésre gondolt, valami olyasfélére, mint ami A Szellem című folyóiratból kinőtt Vasárnapi Kör volt, de persze szigorúan tudományos alapon működött volna.

Carte-Postale.

1920.12.18.
 Budapest, 1920.12.18.
 20. az előzőleg közölt.
 Levele a házassági szerződés
 alatt, ha valamely féllel, vagy
 irántuk, vagy a "Művelődés"
 köz "háza" aljának levele
 az alatt kell írni, amely az
 most egy felhívás. A dolgot
 nem értesít, 1-2 környel
 benne a levele.
 Budapest.

Herr
 Prof. Géza Révész

~~Levelez~~

~~Budapest~~

~~München~~ in Stuttgart

Wannsch
 Frau Linemann

Handlung September 22 u. 23

Spencer's Welt hat in,

Lebenswelt, wenn man Ernst. Das, "gute" Leben
rekonstruieren, ist auf keinen Fall das höchste Ziel.

Tudor, kann "gute" nicht nur in "gute" sein,
in, sondern "gute" kann auch "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.

Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.

Handlung was man sehen ist in "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.
Das, was "gute" sein kann, ist "gute" sein.

Handlung

Handlung

financiálisan organizáljuk a tagságot. Most kérdem Önt, vajjon hajlandó lenne-e Ön is a társaság tagja lenni és ha igen, úgy szíveskedjék ezt nekem tudomásomra hozni. Jövő hét végén szeretném összehívni a felsoroltakat és akkor szeretném már tudni, vajjon Ön is résztvesz-e az alapításban.

Sokszor üdvözli
híve
Révész Géza

Bp. 1913. május 24.

*Lukács György levele Révész Gézához
(boríték nélkül)*

Heidelberg Kepplerstrasse 32.
máj. 27.¹⁷

Igen tisztelt tanár úr,

köszönettel vettem szíves levelét. Hogy a gondolat nekem rokonszenves, azt azt hiszem felesleges bővebben fejtegetni. Tudom, hogy ilyesmire minálunk szükség van; gondoltunk is rá, amikor Fülep Lajossal a „Szellem”-et megindítottuk, hogy ezzel kapcsolatban kifejlődik valami hasonló. Szóval elvi általánosságban igen tetszik nekem a dolog.

Az egyedüli, de én reám nézve döntő nehézség a következő: Amikor Fülep a „Szellem”-et megindította, én természetesen egész produktiom magyar publikálását neki szántam és ezt a szándékomat nem változtathatom meg és nem is akarom megváltoztatni, amíg a „Szellem” él. Már most Fülep utoljára azt

¹⁷ Lukács az évszámot nem tüntette fel, de a levél mondanivalójából egyértelműen kitetszik, hogy a három nappal korábbról keltezett Révész-leveleire reflektált. A levél keltezése tehát: 1913. május 27.

írta nekem Rómából, hogy nem akarja a „Szellem”-et elaludni hagyni és szeretne össze ismét egy számot megjelentetni.¹⁸

Ezzel persze nemcsak az van kizárva, hogy én a most alakuló philosophiai Társaság közleménye számára bármit adhassak, de az is, hogy én abba, mint természetszerűleg a „Szellem” számára konkurrens vállalatban, bármiképpen részt vegyek.

Nem tudom, hogy ebben a pillanatban hogyan áll a dolog. Az, hogy Ön Fülepet a társaságnak megnyerte vagy megnyerni óhajtja arra enged következtetni, hogy ez a nehézség nem áll fenn. Én azonban, amíg Fülepnek szándékában áll a „Szellem”-et folytatni, nem is gondolhatok arra, hogy őt cserben hagyjam. Nagyon kérem tehát Önt, legyen szíves Fülep álláspontjáról értesítsen engem,¹⁹ mert az én állásfoglalásomat most ez dönti el.

Remélem nem veszi rossz néven ezt a felfüggesztését csatlakozásomnak, sőt bizonyára teljes mértékben méltányolni fogja annak motívumait.²⁰

•

igaz híve
Lukács György

¹⁸ Lukács A Szellem 2. számának (1911. december) megjelenése után egy ideig még bízott abban, hogy a dolognak lesz folytatása, de ahogy múlt az idő, egyre reménytelenebbnek látta a helyzetet. Joggal tartott attól, hogy mindent elnyelő közönyösség miatt nem tudják megtartani a folyóirat kontinuitását.

¹⁹ Fülep alig néhány héttel később így számol be Lukácsnak Révész hozzá intézett felkéréséről: „Révész engem is felszólított s én bele is mentem tervébe, mert nem gondolom, hogy a dolog a Szellem rovására válhatnék, 1., mert eddig csak „társaságról” van szó, 2., ha lap alapítására kerül sor, az nem kötelezi az embert semmire (. . .) Természetesen szebb lett volna, hogy a „Szellem” lett volna az a lap, amely körül csoportosulnak.” Részlet Fülep Lajos 1913 nyarán Lukácshoz írt leveléből. MTA Filozófiai Intézet Lukács Archívum és Könyvtár.

²⁰ Hogy Lukács Fülep csatlakozási készsége ellenére sem adta fel tartózkodását (legalábbis akkor nem), annak okát nem nehéz kitalálni. Ebben az időben már alaposan megromlott Alexander és Lukács

Lukács György Levele Révész Gézához
(boríték nélkül)

VI. Városligeti fasor 20.a.
1915. aug. 13.

Igen tisztelt Tanár Úr!

Tegnapai beszélgetésünk alkalmával egy körülményre nem gondoltam és csak utólag jutott eszembe hogy ezáltal Önt esetleg egy kínos, vagy alárendelt kényelmetlen helyzetbe hozhatom. Mikor t.i. arról beszéltünk, hogy most megírott német cikkemet²¹ az Athenaeum számára lefordítassam, megfeledeztem arról, hogy köztem és Alexander tanár úr között fennálló feszült, kellemetlen situatiót teremthet; akár az a következménye, hogy a cikk közöltetik, akár az, hogy nem. (...) – Az Alexander tanár úr és köztem levő viszonynak semmi köze sincsen az Önhöz valóhoz; és amikor én ezt a cikket Önnek felajánlottam, tulajdonképen ismét dokumentálni óhajtottam solidaritásomat minden kísérlettel, komoly organumot teremteni a magyar tudományos színvonalú filozófiának, ami ma az Athenaeumban objektiválódik.

viszonya. Lásd erről *Alexander Bernát levelei Lukács Györgyhez*. (1908–1913). It, 1978/1. 224–254. Nagyon valószínű, hogy Lukács ekkor már nem kívánt szorosabb munkakapcsolatba lépni Alexander vejével, Révészsel. A tervezett filozófiai társaság néhány hónappal később – Lukács nélkül – mégiscsak létrejöhett. Erről tanúskodik Szilasi Vilmosnak egy 1913. november 9-i keltezésű Babitshoz intézett levele. „Kedves Barátom – írta Szilasi – csütörtökön (13.án) végre megszületett a filozófiai társaság első összejövetele, (...) a Mária Terézia-téren, a városi Pedagógiai Szeminárium pszichológiai előadótermében. Révész Géza fog előadni, nagyon kérek jöjj el... „*Babits–Szilasi levelezés.*” (Dokumentumok) összeállította: Gál István. Bp. 1980. 35.

²¹ Lukács itt – feltehetően – *Benedetto Croce: Zur Theorie und Geschichte der Historiographie* című tanulmányára utal. Megjelent az Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik-ban. 1915. (XXXIX. köt.) 878–885. Magyarul: Lukács György: Benedetto Croce: *A történetírás elméletéről és történetéről*. Lásd: *Ifjúkori művek*. 1902–1918. I. m. 624–235.

Bár a köztem és Alexander tanár úr között levő feszültség egy *objektív* ok miatt van (. . .) mivel én az „Utolsó Nap”-ról írott kritikája alkalmából megtámadtam Alexander tanár urat^{2 2} és így lehet hogy nincs befolyása a szerkesztőségi kérdésekre, mégis *nagyon kérném Önt*: amennyiben csak a *legkisebb* kellemetlenség is származhatnék abból ha Ön az én cikkemet az Athenaeumnál közölni akarná – kérem tekintse tegnapi ajánlatomat meg nem történtnek.

Ez természetesen mit sem változtat az én szolidaritásomon az ügygel szemben. És ennek jeléül kérem Önt legyen szíves engem a társaságnál^{2 3} tagnak bejelenteni. (. . .)

Tisztelt híve
Lukács György

^{2 2} Balázs Béla *Az utolsó nap* című drámájáról van szó, amelyet 1913-ban mutatott be a Nemzeti Színház, és amelyről Alexander (és mások) lesújtó kritikát írtak. Balázs Béla naplójában így reflektált erre: „. . . nincs akinek értésére Gyurin kívül igazán számíthatnék. Alexander perfid árulása. Ez már a kikeresztelkedés miatt volt.” (Balázs Béla ekkoriban katolizált.) *Balázs Béla naplója*. Idézi: K. Nagy Magda: *Kritika* 1975. 9. sz. 7. Lukács *Az utolsó nap*ról pozitívan, áradozva, sőt néhol szuperlatívuszokban ír. Közben a név (Alexander) említése nélkül elmarasztalja azokat, akik nem értik, hogy e dráma főhősenek „heroizmusa a gondolat, és filozófiája a cselekvés.” „Csodálatos – teszi hozzá Lukács –, hogy ezt azok értik a legkevésbé, akiknek mestersége, vagy szerencsétlen szerelme a filozófia.” Vö. Lukács György: *Balázs Béla: Az utolsó nap*. In: *Iffjúkori művek*. (1902–1918) I. m. 601–607.

^{2 3} Lukács – ezek szerint – mégiscsak elhatározhatta, hogy csatlakozik a társasághoz, de hogy de facto csatlakozott-e, arról semmiféle bizonyítékunk nincs.

*Lukács György levele Révész Gézához
(boríték nélkül)*

16. X. 1918.²⁴

Igen Tisztelt Tanár Úr!

kérem ne vegye tolakodásnak részemről, ha rendkívüli tanárrá való kinevezése alkalmából szívből gratulálok – nem is annyira Önnek, mint magunknak. Oly elképzelhetetlenül ritka a magyar hivatalos tudományban az örömevaló alkalom, hogy semmi szín alatt sem szabad elmulasztani, azt kifejezni, ha okunk van rá. Már pedig az Ön kinevezése mindnyájunknak örömdetes esemény, azt Ön is tudja, ismerve mindnyájunk őszinte nagyrabecsülését az Ön tudományos működése és személyisége iránt.

Kérem tehát, tisztelt tanár úr, fogadja jó szívvel mély szerencsekívánataimat.

Igaz híve

Lukács

²⁴Hogy 1915 és 1918 között volt-e levélváltás Lukács és Révész között, azt pontosan nem tudjuk. Feltehető, hogy Révész az egyértelmű visszaütés után többé nem próbálkozott megnyerni Lukácsot az ügynek, s mivel egyéb mondanivalójuk már nem volt egymás számára, levelezésük abbamaradt. Ennek a levélnek roppant udvarias, de mégiscsak konvencionális szövege is megerősíti ezt a feltevést.

*Balázs Béla levele Révész Gézához
(boríték nélkül)*

Fővárosi Pedagógiai Könyvtár
VIII. Mária Terézia-tér 8. sz.
(*levélpapírján*)

(*dátum nélkül^{2 5}*)

Igen tisztelt Kedves Tanár Úr!

Értesítem, hogy csütörtöki előadásunk elmarad, illetve jövő hétre halasztódik a húsvéti „nagyhétre” való tekintettel. Ebben persze benne értendő, hogy nagyon szeretném, ha más-kor is meghallgatná előadásaimat, ha teheti.

Nagyon érdekelnek megjegyzései és fontosak nekem, hogy némely dolgokon még segíthessek mielőtt ezek a gondolatok végleges szövegezésben megjelennek. Érteni fogja, hogy éppen *az Ön* szempontjára, a „tudományos” kritikára van szükségem, mert ambicionálom, hogy ezeket a dolgokat melyeket én olyan világosan és élesen látok (és éppen azért elmulasztok talán némely ponton igazolni) mindenki számára *kényszerítő* módon adjam elő. Nagyon hálás volnék ha kritikájával ebben segítene.

Mert itt talán nem csak új ötletek-ről van szó, hanem a színjátéknak egy^{2 6} új *nézés-módról* melyből egységes teljes rendszer nőhet idővel (és mások segítségével) és nem tudok

^{2 5} Balázs levele – feltehetően – 1918 tavaszán keletkezett. Ezt támasztják alá Balázs 1917. november 1-i és 1918. február 21-i napló-bejegyzései is, ami szerint ezekben a hetekben tartotta meg a Fővárosi Pedagógiai Szemináriumban – a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájától függetlenül – meghirdetett irodalomelméleti és dramaturgiai előadásait. Vö. *Balázs Béla naplója*. MTA Könyvtár Kézirattára. Ms. 5023/20

^{2 6} „színjátéknak egy” kifejezés áthúзва.

belenyugodni abba az elátkozott árvaságba, hogy ez közölhetetlen „költészet és miszticizmus”. Hiszem, hogy ezek érvényes és módszeresen bizonyítható dolgok, bár talán ép az én technikám nem elég fejlett. Viszont nagyon érzem, hogy *felelősséggel* jár újat gondolni és frivolitás volna tőlem, ha nem törekednék rá hogy végig realizáljak és bizonyítsak. Kérem ne ütdődjön meg ezen a talán szokatlan „Zumuthung”-ön. Voltaképpen nem szabadna szokatlannak lennie. Általában szeretnék egyszer Önnel komolyan és hosszasan beszélni. Gondolom, hogy volna miről és hogy nagyon jó volna.

Üdvözli tisztelettel
Balázs Béla

*Balázs Béla levele Révész Gézához
(boríték nélkül)*

Fővárosi Pedagógiai Könyvtár
VIII. Mária Terézia-tér 8. sz.
(*levélpapírján*)

szept. 19²⁷

Kedves Tanár Úr!

Engedje meg, hogy gratuláljak kinevezéséhez. Szinte hihetetlen, hogy ezen az egyetemen komoly és produktív tudományt is honorálnak. Most már csak arra kell várni, hogy rendes tanár legyen és befolyása is legyen abban a bandában és akkor, mire béke és demokrácia és jólét és kultúra stb. stb. lesz ebben az országban, talán az egyetem miatt sem kell kivándorolni. Mindnyájan nagyon szívből örültünk ennek a sikerének.

Üdvözli kiváló tisztelettel
Balázs Béla

²⁷ A levél tartalmából egyértelműen kitűnik, hogy Balázs nem sokkal a kinevezést követően, tehát még Lukácsot megelőzően sietett gratulálni Révésznek. A dátum tehát: 1918. szeptember 19.

Alexander Magda, Lukács György, Ferenczy Károly, Popper Leó, Vedres Márk, Seidler Irma üdvözlőlapja Révész Gézához
(A postabélyegzőn ez áll:)

Firenze 6 08²⁸

Germania
Dr. Géza Révész
Göttingen
Goldgraben 24.

Sok üdvözet:

Magda^{28/a}
Lukács György
Ferenczy Károly
Popper Leó^{28/b}
Vedres
Seidler Irma^{28/c}

²⁸A képeslap Firenze legszebb kirándulóhelyét, a 300 méter magasan fekvő Fiesolet, pontosabban annak egy részletét: a 15. században épült S. Domenico de Fiesole templomot ábrázolja.

^{28a}Magda=Alexander Magda, Révész Gézané (1886, Bp.–1972, Hága) a Veres Pálné gimnáziumban szerzett érettségi után a budapesti egyetemre iratkozott be, ahol bölcsészdoktori címet szerzett. Ezt követően előbb Bécsben Dvoraknál tanult művészettörténetet, majd hosszabb ideig Vedres Márk szobrászművésznél lakott Firenzében, s a helyszínen tanulmányozta az olasz művészet remekeit. Vedreséknél ismerkedett meg és került kapcsolatba Fülep Lajossal és Erdős Renéevel. Alexander Magda a hollandiai emigrációban kezdte behatóan tanulmányozni a görög, az etruszk, a római és az egyiptomi művészetet. Könyvei jelentek meg Hollandiában az amszterdami raktárházakról, a bizánci művészetről, az expresszionizmusról stb. Éveken keresztül tanított művészettörténetet a különböző hollandiai népegyetemen. Judith M. Laqueur-Révész szóbeli közlése 1979. szeptember 6-án.

^{28b}Popper Leó (1886, Bp.–1911), Popper Dávid, a híres csellista és zeneakadémiai tanár fia, Lukács György ifjúkori barátja, korán érő zenei és festő tehetség volt. Esszéit – amelyeket Lukács igen nagyra értékelt – már súlyos betegen írta, 25 éves korában halt meg. Lukács nekrológiájában ezt írta róla: „Beteg teste nem tudta zenei és festői tehetségét a tettekig eljuttatni, de amit esszéiben írásba foglalt az virágzó, erőteljes...” Lukács György: *Ifjúkori Művek*. (1902–1918). I. m.: 560.

^{28c}Seidler Irma (Polányi Károly és Szabó Ervin unokatestvére) Lukács ifjúkori szerelme festőnek készült. Nagybányán tanult. Lukáccsal 1907 decemberében találkozik először, vonzalmuk kölcsönös. Amikor Seidler Irma 1908. május 28-án Firenzébe utazik,

Zalai Béla²⁹ levelezőlapja Révész Gézáné, Alexander Magdához³⁰

Ngs.

dr. Révész Gézáné Úrnőnek
Budapest II.

Attila krt. 2.

A postabélyegző dátuma:

914 sep. 22.

Kedves Magda

Még Debrecenből írok egyelőre, és épen azért írok most, mert még lehet, de nemsokára nem lehet. Amellett, hogy Magáról is sok mindent szeretnék tudni, – és remélhetőleg

Lukács György barátjával, Popper Leóval elkíséri őt. Az itt közölt képeslap dátuma éppen azt a „pillanatot” rögzíti, amikor együtt járkák Firenze műemlékeit. Később idehaza még találkoznak néhányszor, de Lukács rövidesen szakít a lánnyal, mert „a *Művet* féltette tőle...”. Seidler Irma –, akinek Réthy Károly festőművésszel kötött házassága nem sikerül – 1911 májusában öngyilkos lesz. Alakját Lukács később „beleköltötte” esszéibe. Úgy véljük a képeslap többi aláíróit – Lukács Györgyöt, Vedres Márkot, Ferenczy Károlyt – nem szükséges bemutatnunk az olvasónak.

²⁹ Zalai Béla 1882. augusztus 30-án született Debrecenben. Matematika-fizika szakos tanárnak készült, de kezdettől fogva nagy érdeklődéssel fordult a filozófia és az esztétika felé. Hallatlanul széles körű műveltsége rendkívüli vitakészséggel párosult. Első jelentős tanulmányát 1905-ben (23 éves korában) írta, azt követően – nem egészen egy évtized alatt – több nagyobb lélegzetű, jórészt német nyelvű elméleti munka került ki a tolla alól. Eddig csupán csak egy töredékük jelent meg nyomtatásban, többségük mindmáig kéziratban maradt. Zalai rövid tudományos pályafutása alatt – amelyből a megélhetés érdekében végzett tanári munka és egyéb pénzkereső foglalatosságok igen sokat elrabolnak – egészen originálisat alkotott. Rendszereszméletű filozófiáját a mai modern rendszerelmélet egyik legjelentősebb előzményének tekintik – s tegyük hozzá – joggal. Zalai annak idején rendszereszméletű filozófiájával nagy hatást gyakorolt néhány fiatalra: Hauser Arnoldra, Mannheim Károlyra, Szilasi Vilmosra, de másokra is. Oeuvre-jének figyelemfelkeltő-összefoglaló méltatásához lásd Beöthy Ottó: *Zalai Béla (1882–1915). Egy pálya emlékezete* című tanulmányát. In: *A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn.* (Szerk. Kiss Endre és Nyíri Kristóf.) Bp. 1977. 211–237.

³⁰ Alexander Bernát korán felismerte és igen nagyra értékelte tanítványa, Zalai Béla rendkívüli tehetségét, és tőle telhetően egyengette

fogunk is tudni – most főleg az érdekel, hogy hol és hogy van Géza, hallott-e jó híreket róla és tőle, írjon erről hamar, sőt még annál is hamarabb, hogy megkaphassam.³¹

Más érdekes dolgokról is írjon, tudja, hogy ilyenkor milyen jól esik minden kis hír, sőt minden szó *kedves* emberektől; remélem maga kedves ember?

Sokszor üdvözlí

Zalai Béla

A bevezető tanulmányt írta, és a jegyzeteket készítette:

GÁBOR ÉVA

útját, Zalai ugyanakkor élvezte az Alexander-család többi tagjának, többek között Révész Gézának és Alexander Magdának a barátságát és bizalmát is. Zalai második felesége, Máté Olga fotóművész és Alexander Magda között éveken keresztül szoros barátság volt. Judith M. Laqueur-Révész szóbeli közlése. 1979. szeptember 9-én.

³¹ Zalai rövidre kiszabott, de alkotásokban roppant gazdag életét értelmetlen halál zárta le. 1914 nyarán mint zászlós vonult be katonának, egysége rövid ideig Debrecenben állomásozott (ekkor írta az itt közölt levelezőlapot). Nem sokkal később kikerült az orosz frontra, hadifogságba esett és az omszki hadifogolytáborban kiütéses tifuszbán halt meg 1915. február 2-án. (Lásd erről a 11. sz. jegyzetet is.)